

Sayı : 4 - 5

Ağustos 1973 - 1974

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1974

FARS MELİKİ SELÇUK - ŞAH'IN HAYATI VE PARALARI

Erdoğan Merçil

Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar 24 Zilhicce 511 de (m. 18 Nisan 1118) öldüğü zaman¹, geride beş oğlu kalmıştı. Bunlardan Mahmûd II. (1118-1131), Mes'ûd (1134-1152), Tuğrul (1132-1134) ve Süleyman (1160-1161) Irak Selçuklu Devleti sultanlığı yapmışlar, sadece Selçuk-şâh bu şerefe erişememişti². Sultan Muhammed Tapar'ın oğulları hernekadar uzun yıllar Irak Selçuklu Devleti'nin kaderine hâkim olmuşlarsa da, birbirleri ve amcaları Sultan Sencer. (öl. 1157) ile yaptıkları taht mücadeleleri Selçuklu devletinin zayıflamasında rol oynayan başlıca sebeplerden biridir.

Selçuk-şâh'ı tarih sahnesinde ilk olarak Fars'a tayin edilişi mü-nasebeti ile görmekteyiz. Sultan Muhammed Tapar'ın ölümden sonra henüz 13 yaşındaki oğlu Mahmûd II. devlet erkânı tarafından Selçuklu tahtına çıkarılmıştı³. Sultan Mahmûd II., kardeşi Selçuk-şâh'ı, yanına atabeg olarak Karaca Sâkî'yi vererek, Fars melikliğine tayin etti. Selçuk-şâh ve Atabeg Karaca Sâkî, Fars bölgesine hareket etmeden önce, Sencer de Horasan'da kendisini sultan ilân etmişti (14 Haziran 1118)⁴. Bu durumda Selçuk-şâh'ın Fars'a hareketi geri kalmış oldu. Sencer tek başına sultan olabilmek için yeğeni Mahmûd'a karşı harekete geçti. İki

1 bk. M. Th. Houtsma, *Muhammed (b. Melikşâh)* mad. İA.

2 El-Feth b. 'Alî b. Muhammed el-Bundârî el-İsfahânî, *Zübdet ün-Nusra ve Nuhbet el-'Usra* (nşr. M. Th. Houtsma, Recueil de Textes Relatifs a L'Histoire des Seljoudides serisi: Histoire des Seldjoudides de L'Iraq, II.) Leiden 1889, s. 119. Türkçe tercüme: K. Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943, s. 116.; Sadr ed-dîn Ebu'l Hasan 'Alî b. Ebi'l-Fevâris Nâsîr b. 'Alî el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiye* (nşr. Muhammed İkbâl) Lahor 1933, s. 82. Türkçe tercüme, Necatî Lugal, T.T.K.Y. Ankara 1943, s. 57.; Sibt b. el-Cevzî Şems ed-dîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu, *Mir'ât üz-Zemân fi Târihi'l-A'yân*, I, Haydarâbâd 1951, s. 69.

3 bk. M. Th. Houtsma, *Mahmûd (Selçuklu)* mad. İA.

4 bk. M.A. Köymen, *Sencer* mad. İA.

taraf ordusu Sâve'de karşılaştı ve Sencer yeğeni Mahmûd'u buradaki savaşta yendi (2 Cumadâ I. 513=m. Ağustos 1119).

Bu savaşta Atabeg Karaca Sâkî, Sultan Mahmûd II. nin yanında yer almıştı. Henüz küçük yaşta olan Selçuk-şâh'ın bu savaşa iştirak ettiğini sanmıyoruz. Sencer Büyük Selçuklu Devleti sultanı olduktan sonra yeğeni Mahmûd ile anlaşmış ve onu Irak Selçukluları Devleti'nin başına geçirdi. Melik Selçuk-şâh ve Atabeg Karaca'ya da Fars eyâletini, İsfahan ve Huzistan'ın yarısını ikta etti⁵. Böylece Sultan Sencer, yeğeni Mahmûd'un daha önce onlar için vermiş olduğu kararı da uygulamış oluyordu.

Selçuk-şâh'a vezir olarak tuğrâi vazifesinden azledilen Hatir el-Mülk Ebû Mansûr Muhammed b. Hüseyin tayin edildi. Bu tayinde Sultan Mahmûd II.'yi tahakkümleri altına almış olan vezir Ebu'l-Kasım Dergüzîni (öl. 1133) ve Hâcib 'Alî Bâr'ın (öl. 1119) büyük rolü olmuştu. Onlar, Hatir el-Mülk'ün Sultan Mahmûd'un divânında bulunmasını istemiyorlardı⁶.

Selçuk-şâh ve Atabeg Karaca Sâkî 11 yıl kadar Fars'ı idare etmelerine rağmen onların buradaki faaliyetleri hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Onların Fars'a gidişlerinden bir müddet sonra Selçuk-şâh'ın veziri Hatir el-Mülk öldü (h. 515=m. 1121-1122)⁷.

Atabeg Karaca Sâkî ise halka karşı iyi davrandı. Şiraz'da kendi adıyla anılan bir medrese yaptırdı ve oraya arazi vakf etti⁸. Ayrıca Şiraz'ın 1.5 km. kadar kuzeyinde Taht-ı Karaca adıyla anılan bir bahçe ve köşk ile, Kâzerûn şehrindeki Kanât-ı Karaca da onun yaptırdığı eserlerdendir⁹.

Selçuk-şâh ve Atabeg Karaca Sâkî için Fars'daki sakin hayat Irak

5 *Zübdet*, s. 134-135 (Trk. trc., s. 128); *Ahbar*, s. 89-90 (Trk. trc. s. 62-63). 'İzz ed-dîn Ebî'l-Hüseyin 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. 'Abdülkerim b. 'Abdülvâhid eş-Şeybânî el-ma'ruf İbn el-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih* (nşr. C.J. Tornberg) X, Leiden 1863-1864, s. 387, v.dd.; Ayrıca krş. M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)* II, Ankara 1954, s. 14 ve ayn. mlf. *Sencer*, mad. İA.

6 *Zübdet*, s. 123 (Trk. trc., s. 120) ve krş. Abbas İkbâl, *Vezâret der ahd-ı Selâtin-i Büzürg-i Selçukî*, Tahran hş. 1338, s. 152-153 ve 266.

7 İbn el-Esîr, X, s. 419.

8 Ebû'l 'Abbas Ahmed b. Ebî'l-Hayr Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâz-nâme* (nşr. Behmen Kerîmî) Tahran hş. 1305-1310, s. 43-44.

9 Hacı Mirza Hasan Fesâî, *Fars-nâme-i Nâsrî*, Tahran hş. 1313 I, s. 28; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1930, s. 251 not. 1, ve Rahmetullâh Mîhrâz, *Büzürgân-ı Şîrâz*, Tahran hş. 1348, s. 380, not. 1.

Selçuklu sultanı Mahmûd II. nin ölümüne kadar devam etti (11 Eylül 1131). Onun ölümünden sonra yerine geçmek için başlayan şehzade Dâvûd b. Mahmûd ve amcası Melik Mes'ûd arasındaki taht mücadelesine Atabeg Karaca'nın teşviki ile Selçuk-şâh da katıldı. Mes'ûd Halife Müsterşid'e (1118-1135) hutbenin kendi namına okunması için müracaatta bulunmuş, fakat Halife Bağdad'da hutbenin okunması için karar vermek yetkisinin Sultan Sencer'e ait olduğu cevabını vermişti. Musul ve Haleb emiri İmâd ed-din Zengi b. Kasim ed-devle Aksungur'dan yardım vaadi alan Mes'ud yanında 10.000 asker olduğu halde Bağdad üzerine yürüdü. Bu sırada Selçuk-şâh da Atabeg Karaca Sâkî ile Bağdad'a girdi¹⁰. Selçuk-şâh ve Karaca'nın etrafında çok sayıda asker toplandı ve aralarında Yusuf Çavuş'un da bulunduğu emirlerden bir gurub da onların yanına geldiler. Halife Müsterşid Selçuk-şâh'ı iyi karşıladı ve ona hürmet gösterdi. Selçuk-şâh dâr üs-sultan'a indi¹¹.

Zengi b. Aksungur da Mes'ûd'la birleşmek için Tekrit'e gelmişti. Atabeg Karaca Sâkî onun Tekrit'e geldiğini haber aldığı zaman Selçuk-şâh'ı az bir kuvvetle Bağdad'ı müdafaa etmesi için şehirde bıraktı. Kendisi de ordusunun büyük kısmı ile harekete geçti, gece ve gündüz cebri yürüyüş sonunda Tekrit'te bulunan Zengi üzerine bir baskın yaparak onu mağlup etti¹². Zengi'nin adamlarından bir gurubu esir alarak Bağdad'a döndü, Zengi ise bu mağlubiyetten sonra Musul'a çekildi (h. 526=m. 1131-1132)¹³.

Atabeg Karaca'nın bulunmadığı sırada, Mes'ûd ile Selçuk-şâh arasında iki gün ufak öncü savaşları olmuş ve müşkül durumda kalan Selçuk-şâh acele geri dönmesi için Karaca'ya haber göndermişti¹⁴.

10 İbn el-Cevzi, Ebu'l Ferec 'Abd el-rahmân b. 'Alî b. Muhammed b. 'Alî, *el-Muntazam fi târih el-mulûk ve'l-ümem*, X, *Haydarâbâd*, s. 25.; İbn el-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 474.; ayn. mlf. *Et-Tarih el-Bâhir fi Devlet el-Atabekiyye* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tilîmat), Kahire 1382 (m. 1963), s. 43. ayrıca krş. Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 178-180.; F. Sümer, *Mes'ûd* mad. İA.

11 İbn el-Esîr, *Tarih el-Atabekiyye*, s. 43.

12 İbn el-Cevzi, X, s. 25; İbn el-Esîr, *Tarih el-Atabekiyye*, s. 43. Ayrıca krş. Köymen, *Aynı eser*, s. 181. İbn el-Esîr, *el-Kâmil* (X, s. 475)'de bu savaşın el-Ma'suk'da olduğunu ve Zengi'nin Tekrit'e çekildiğini kaydediyor. M.A. Köymen de savaşın yerini İbn el-Esîr'in bu rivayetine göre vermiştir. bk. *Aynı eser*, s. 181 not. 1. Biz o sırada hayatta olan İbn el-Cevzi ve yine İbn el-Esîr'in *Tarih el-Atabekiyye*'de bildirdiği Tekrit'i savaş yeri olarak daha uygun bulduk.

13 İbn el-Esîr, *Tarih el-Atabekiyye*, s. 43.

14 İbn el-Esîr, X, s. 475. Ayrıca krş. Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 181.

Irak Selçuklu Devleti'ndeki karışıklığa son vermek için Sultan Sencer'in batıya doğru hareket ettiğinin ve Rey'e geldiğinin (h. Rebi. I. 526=m. Ocak - Şubat 1132) Bağdad'da duyulması; Zengi gibi kuvvetli bir müttefikinden mahrum kalan Mes'ûd'un Halife Müsterşid, Selçuk-şâh ve Karaca'ya ittifâk teklif etmesine yol açmıştı. Arada elçiler gidip geldiler ve nihayet taraflar aralarında anlaştilar. Bu anlaşmaya göre; Mes'ûd sultan, Selçuk-şâh da veliaht olacaktı. Halife de Irak'ı vekili vasıtası ile idare edecekti¹⁵. Halife hepsinden anlaşmaya itaat edeceklerine dair yeminler aldı¹⁶. Bu anlaşmadan sonra Selçuk-şâh Dâr üş-şahnegiye indi. Mes'ûd da onun yerine geçti¹⁷. Karaca ise, Selçuk-şâh'dan sonra Me'sûd'u da tahakkümü altına almıştı¹⁸. Nihayet Karaca'nın idaresindeki müttefik kuvvetler Cumada II. ayı başında (=Mart 1132) Bağdad'dan hareketle Sultan Sencer'e karşı yürüdüler.

Sultan Sencer ise Irak Selçuklu tahtına yeğeni Tuğrul'u çıkarmağa karar vermiş ve Hemedan'a gelmişti. Hemedan'da olduğu sırada Mes'ûd, Selçuk-şâh ve Atabeg Karaca'nın müşterek ordularının Bağdad'dan çıktığını haber almıştı. O da harekete geçti. İki taraf orduları Dinever yakınlarında karşılaştı. Buradaki savaşta Karaca Sakı'nın kahramanca mücadelesine rağmen Sultan Sencer savaşı kazandı 8 Receb 526 (=26 Mayıs 1132). Melik Mes'ûd kaçtı, esir düşen Atabeg Karaca Sâkî Sultan Sencer tarafından öldürüldü¹⁹.

Selçuk-şâh'ın bu savaşta mühim bir rol oynamadığı anlaşılıyor. Kaynaklar onun hakkında herhangi birşey kaydetmiyorlar. Muhtemelen o merkeze kumanda etmekte idi²⁰. Daha sonra nereye gittiği meçhulümsüzdür. Fars bölgesine ise Emîr Mengübars hakim olmuştu. Aşağıda vereceğimiz bilgilerden Selçuk-şâhın daha ziyade Mes'ûd idaresindeki sahalarda dolaştığını tahmin etmek mümkündür.

Selçuk-şâh'ı bir müddet sonra, Sultan Tuğrul II. ile Mes'ûd mücadelesi sırasında tekrar Bağdad'da görüyoruz. Mes'ûd, Kazvin civa-

15 İbn el-Esîr, *Aynı yer.*; ayrıca krş. Köymen, *Aynı eser*, s. 1985 ve F. Sümer, *Mes'ûd* mad. İA.

16 İbn el-Cevzi, X, s. 25.

17 İbn el-Esîr, X, s. 475.

18 İbn el-Cevzi, X, s. 25, ve Krş. Köymen, *Aynı eser*, s. 185.

19 İbn el-Cevzi, X, s. 26; İbn el-Esîr, X, s. 476-477. Yukarıda zikrettiğimiz olaylar, Dinever savaşı ve neticeleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 174-197.

20 Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 194.

rında Sultan Tuğrul'a mağlup olarak kaçtı (528 yılı Ramazan sonları = m. 1134 Haziran sonları) ve Halife Müstersid Billâh'a haber göndererek Bağdad'a gelmek için izin istedi. Halife onun istediği izni verdi. Mes'ûd'un İsfahan'daki nâibi Alpkuş es-Silâhî (öl. h. 532 = m. 1137-1138) idi ve Selçuk-şâh da onun yanında bulunuyordu. Alpkuş, Mes'ûd'un mağlup olduğunu duyunca Selçuk-şâh'la beraber Bağdad'a geldiler. Selçuk-şâh Dâr üs-Sultan'da kaldı. Halife ona hürmet etti, ve 10.000 dirhem gönderdi²¹ (1134).

Muhtemelen Huzistan'a hâkim olan Selçuk-şâh müteakib yıllarda Irak'ı ele geçirmek sevdasına düşmüştü. Bu maksatla da kalabalık bir ordu ile Vâsıt'a ilerledi ve bu şehre girdi (Cumadâ I. 530=m. Şubat - Mart 1135). Burada Bağdad şahnesi Bey-aba'yı tevkif etti ve mallarını yağmaladı. Atabeg Zengi de onu bu bölgeden uzaklaştırmak için Vâsıt'a geldi²². Zengi'nin geldiği sırada Selçuk-şâh ile Atabegi Alpkuş arasında anlaşmazlık çıktı. Zengi bu fırsattan yararlanarak Alpkuş'u kendi tarafına çekmek istedi ve bunda da muvaffak oldu. Bu maksadla da onu Selçuk-şâh'dn korkutacak şekilde hareket etti. Alpkuş, Zengi tarafına meyîl etti ve yanında kumandanlardan bir gurup olduğu halde Selçuk-şâh'ı terkederek Zengi'nin ordugâhına gitti. Daha sonra Zengi, Alpkuş ve kumandanlar Bağdad'a döndüler²³.

Selçuk-şâh Vâsıt'da olduğu sırada Melik Dâvûd Huzistan'a gitti. Onun etrafında Türkmenlerden ve diğer kabilelerden sayısı onbini bulan asker toplanmıştı. Dâvûd bu kuvvetle Tuster'i muhasara etti. Selçuk-şâh bu durumu haber aldığı zaman kardeşi Sultan Mes'ûd'a haber göndererek yardım istedi. Mes'ûd bu isteği kabul ederek ona yardımcı kuvvet yolladı. Selçuk-şâh da Tuster'i muhasara eden Dâvûd üzerine yürüdü. İki taraf arasındaki savaşı kaybeden Selçuk-şâh olmuştu (h. 530=m. 1135)²⁴.

Ertesi yıl Selçuk-şâh yine Vâsıt ve Hille taraflarına geldi. Fakat bu sefer, Sultan Mes'ûd'un Irak'daki naibi, kendisinin eski Atabeği, Alpkuş es-Silâhî ile Emir el-Hac Nazar el-Hâdim ona karşı çıktılar. Selçuk-şâh kuvvetli bir durumda olmadığından oradan uzaklaştırıldı. (h. 531=

21 İbn el-Esîr, XI, s. 6. Ayrıca krş. Köymen, *Aynı eser*, s. 241-242.

22 İbn el-Esîr, XI, s. 23.

23 İbn el-Esîr, *Tarih el-Atabekiyye*, s. 52. Ayrıca krş. Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 293.

24 İbn el-Esîr, XI, s. 30.

m. 1136-1137)²⁵.

Selçuk-şâh bu durumda çaresiz kalarak ağabeyi Sultan Mes'ûd'un yanına geldi. Sultan Mes'ûd ona karşı iyi davrandı ve Ahlat, Malazgirt ve Erzen bölgesini ikta etti. Tebriz hâkimi Emir (Guz oğlu) Oğuzoğlu es-Silâhi'yi de ona atabeg yaptı (h. 532=m. 1137-1138)²⁶. Selçuk-şâh bu bölgeyi tahrib ettiği gibi, halkına karşı da kötü davranmıştı²⁷.

Sultan Mes'ûd veziri İmâd el-dîn Ebu'l-Berekât el-Dergüzîni'yi azl ederek bu görevi Kemâl el-din Muhammed b. Ali el-Hâzin'e vermişti (h. 533=m. 1138-1139). Vezir Kemâl ed-din devlet işlerini düzeltmek için yerinde tedbirler aldı. Aynı zamanda Sultan Mes'ûd'u Azerbaycan emiri Kara Sungur (öl. h. 535=1140-1141) ve diğer emirlerin tahakkümünden kurtarmaya çalıştı. Bu maksatla da Sultan Mes'ûd'la anlaşarak Fars hâkimi Boz-aba (öl. 1147)'yı yardıma çağırmaya karar verdiler. Emir Kara Sungur bu hazırlıkları haber aldığı zaman Azerbaycan'da idi. O, Melik Selçuk-şâh'dan Ahlat bölgesini bırakmasını istemiş ve Boz-aba'yı Fars'dan çıkartarak bu bölgeyi tekrar ona vereceğini vaad etmiş ve yanına çağırmişti. Selçuk-şâh ağabeyi Mes'ûd'un kendisine daha önce yaptığı iyiliği unutarak Kara Sungur'la birleşti. Onlara Melik Dâvûd da iltihak etti. Emir Kara Sungur yanında Selçuk-şâh, Dâvûd ve onbin kişilik ordusu ile Hemedan'a geldiği zaman Sultan Mes'ûd'a haber göndererek Vezir'in kendisine teslimini istemiş, aksi taktirde başka bir sultana hizmet edebileceğini bildirmişti. Ayrıca bu haberin kendisi kadar, Melik Selçuk-şâh, Dâvûd ve diğer ümerâ nâmına olduğunu da belirtmişti. Sultan Mes'ûd emirlerden çoğunun kendisi ile beraber olmadığını anlayarak bu baskıya boyun eğmek zorunda kalmış ve veziri Kemâl ed-dîn'i öldürmüştü. (Şevvâl 533=m. Haziran 1139)²⁸.

Daha sonra Emir Kara Sungur, evvelce oğlunu öldürmüş olan Boz-aba'dan intikam almak için, Fars'a doğru hareket etti. O, belki

25 İbn el-Cevzi, X, s. 67.; İbn el-Esîr, XI, s. 40. Bu son kaynakta Selçuk-şâh'ın Vâsıt yerine Bağdad'ı ele geçirmek istediği ve yıl olarak da h. 532 (m. 1137-1138) kaydedilmiştir. Biz o devrede yaşamış olan İbn el-Cevzi rivâyetini tercih ettik.

26 *Zübdet*, s. 185 (Trk. trc., s. 170-171). Ayrıca krş. F. Sümer, *Mes'ûd* mad. İA. ve C.E. Bosworth, *The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)*, The Cambridge History of Iran, V, The Saljuq and Mongol Periods, Cambridge, 1968, s. 129.

27 *Zübdet*, aynı yer.

28 *Zübdet*, s. 185-187 (Trk. trc., s. 171-173); *Ahbar*, s. 111 (Trk. trc., s. 77-78); İbn el-Esîr, XI, s. 42 ve 46. Ayrıca krş. F. Sümer, *Mes'ûd* mad. İA.; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 384-385.; A.K.S. Lambton, *The Internal Structure of the Saljuk Empire*, The Cambridge History of Iran, V, s. 256.

kendi hayatı için de Boz-aba'yı tehlikeli görüyordu. Bu arada Selçuk-şâh'a verdiği sözü de yerine getirmek istemekteydi. Kara Sungur Fars'a doğru ilerlediği zaman yanında Selçuk-şâh ve Dâvûd da bulunmakta idi. Boz-aba onların geldiğini haber aldığı zaman mukavemet edemeyeceğini anladı, daha kuzeye Kal'et el-Beyzâ'ya²⁹ çekildi. Emir Kara Sungur ve Selçuk-şâh Şiraz'a girdiler. Selçuk-şâh bu suretle ikinci defa Fars bölgesine hakim oldu. Emir Kara Sungur, Boz-aba'nın tekrar gelebileceğini düşünerek Selçuk-şâh'ın yanında daha fazla asker bırakmak istediysede, Atabeg Oğuzoğlu es-silâhi kendisine fazla güvenerek bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Emir Kara Sungur Fars'dan ayrıldı.

Melik Selçuk-şâh ve Oğuzoğlu, Boz-aba'nın kendilerine karşı çıkmayacağı düşüncesinde idiler. Ayrıca Atabeg Oğuzoğlu vaktini eğlence ile geçirmekteydi. Halbuki, Boz-aba, Emir Kara Sungur'un Fars'dan ayrıldığını öğrendikten hemen sonra Selçuk-şâh'ın kuvvetleri üzerine hücum etti, onu ve Atabegi Oğuzoğlu'nu yendi³⁰. Haşta olan Selçuk-şâh bir mahaffe içinde kaçmakta idi. Boz-aba Selçuk-şâh'a yetişti ve ona «Ben fermâna uyan bir köleyim, senin olan vilâyetinden nereye gidiyorsun ve niçin gidiyorsun? Eğer ben köleliğe lâyık değilsem, işte ser ve kılıç» dedi³¹, yalvardı ve onu tekrar Şiraz'a getirdi. Sonra da Selçuk-şâh'ı Kal'et el-Beyzâ'da hapsetti (h. 534—m. 1139-1140). Melik Selçuk-şâh orada öldü³², fakat onun ne zaman öldüğü hususunda bir kayda raslamak mümkün olmadı.

29 Kal'et el-Beyzâ veya Kal'e-i Sefid, Fars eyâletinde Bihbehân'dan Şiraz'a giden ve Huzistan'ı Fars'a bağlayan dağ yolu üzerindedir, bk. *Kale-i Sefid* mad. İA.

30 *Zübdet*, s. 188-189 (Trk. trc., s. 173-174). Muhammed b. 'Alî b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat üs-Sudûr ve Âyet üs-Sürûr* (nşr. Muhammed İkbâl), G.M.S. London 1921, s. 231 (Trk. trc. Ahmed Ateş) I-II T.T.K.Y. Ankara 1957-1960, s. 222. *Ahbar*, s. 112 (Trk. trc., s. 78) ve İbn el-Esîr, XI, s. 46.

31 *Rahat üs-sudûr*, s. 231 (Trk. trc., s. 222); Reşid el-din Fazlallah, *Câmi üt-Tevârih* (nşr. A. Ateş), II. cild 5. cüz, *Selçuklular Tarihi*, Ankara 1960, s. 117; Hâce İmâm Zahîr ed-dîn Nişâbüri, *Selçuk-nâme* (nşr. Muhammed Ramazânî) Tahran hş. 1332, s. 57. Ancak bu eserlerde Boz-aba'nın Mengübars ile karıştırıldığı görülmektedir.

32 *Zübdet*, s. 190 (Trk. trc., s. 174); *Ahbar*, s. 112 (Trk. trc., s. 78); *Rahat üs-sudûr*, s. 231 (Trk. trc., s. 222). Ayrıca krş., F. Sümer, *Mes'ûd* mad. İA. Hamdullâh b. Ebû Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfi Kazvînî'nin *Târih-i Güzide* (nşr. 'Abd el-Hüseyn Nevâî, Tahran hş. 1336-1339)'sinde (s. 456) Selçuk-şâh'ın Fars'dan kaçarak Irak'a geldiği kayıtlıdır ki, diğer kaynakların hepsinin Selçuk-şâh'ın hapiste olduğu hususunda aynı bilgiyi vermesi ve onun bir daha tarih sahnesinde görünmemesi karşısında Hamdullah Müstevfi'nin bu rivayeti yanlıştır.

Boz-aba'nın Selçuk-şâh'ın kalması için ısrar etmesinin başlıca sebebi muhtemelen ona atabeg olmak istemesiydi. Onun umumiyetle Selçuklu şehzade ve atabeglerinin tayin edildikleri bu bölgede, kendi hâkimiyetine atabeglik kisvesi altında meşrû bir şekil vermek ve bu müesseseyi bir basamak olarak kullanmak istediği anlaşılıyor. Ancak Sultan Mes'ûd'un Boz-aba üzerine otoritesini kuvvetli bir şekilde hissettirememesi neticesinde, o daha sonra buna da lüzum görmedi ve Selçuk-şâh'ı hapisolunduğu kalede kaderi ile başbaşa bıraktı.

Selçuk-şâh'ın paraları :

Selçuk-şâh'ın ilk Fars Melikliği sırasında bastırıldığı 5 altın parası mevcuttur. Ancak onun paralar üzerindeki ismi okunamamış ve bu paraların ona ait olduğu şimdiye kadar meçhul kalmıştır³³. Biz şimdi British Museum'da bulunan bu paraların ona ait olduğunu ispata çalıştım. Bu paraların basılış tarihlerinin en eskisi h. 517 (=m. 1123) en geç ise h. 524 (m. 1130) veya h. 526 (m. 1131-1132) yıllarıdır. Paralar üzerindeki basılış tarihleri, Selçuk-şâh'ın orada h. 513-526 yılları arasındaki meliklik devresi içine girmekte ve kronoloji bakımından bu paraların ona ait olduğu açıkça görülmektedir.

Paralar üzerindeki isme gelince Lane Poole'un (سرحو) olarak kaydettiği ve Lowick'in³⁴ Sharju (?) şeklinde okuduğu bu isim Selçuk'dan başka birşey değildir. Kûfi harflerle basılmış isim tespit edebildiğimiz kadarı ile سلحو şeklinde ve açıkça Selçuk olarak okunabilmektedir. Lane Poole bu ismi dört harfli olarak kaydetmiştir. Lowick de ismi dört harfli okumuştur. Bu tespitlerden de anlaşıldığı gibi ismin ilk harfi س 'sin' dir. Paralarda üçüncü harf olarak (c) cim'in varlığı açıkça okunuyor ve Lowick j(c) harfi ile bunu ifade etmiştir. Sondaki harf و vav değil kaf(k) olacaktır. İsmi okunmasında tereddüt uyandıran ikinci harf ج veya ر dir. Bu ikinci harf paralar üzerindeki diğer harflerin yazılış karakteri itibarı ile 'r'(rı) yi andırmaktadır ve Lane Poole ve Lowick'i yanıltan budur. Kanaatimizce

³³ S. Lane Poole, *The Coins of the Turkuman Houses of Seljook, Urtuk, Zengee etc. in the British Museum*, III, Bologna 1967.2, s. 241-243.

³⁴ N.M. Lowick, *Seljuq Coins*, *The Numismatic Chronicle*, Seventh Series Volume X. London, 1970, s. 247.

bu harf 'lam' (ل) dir. Bu şekilde paralardaki ismin سلجق (Selçuk) olduğu meydana çıkmaktadır.

Paralar üzerindeki yazılışı سرجق şeklinde kabul etsek dahi bu ismi yine Selçuk olarak okuyabiliriz. Selçuk isminin bu şekilde yazılışına İbn Hassul'un Türkler hakkındaki bir risalesinde raslamaktayız. İbn Hassul, Selçuklular'ın cediti Selçuk'un ismini (سرجق) Sercük şeklinde «l» yerine «r» ile kaydetmiştir³⁵. Ayrıca türkçede bazı kelimelerde bir l>r değişmesine raslamak mümkündür. Söz gelişi; -l>-r- : arı <alrı; harbur<kalbur ve -l>-r- : keşgür<keşgül gibi³⁶. Sercük <Selçük ismi de aynı şekilde bir değişmeye uğramış olabilir.

Yukarıdaki her iki izah şeklinden paralar üzerindeki şahsın, hayat hikâyesini verirken faydalandığımız kaynaklar tarafından da Selçuk olarak kaydedilen şahısdan başka birisi olmadığı açıkça anlaşılıyor. Selçuk-şâh'ın isminin sonunu teşkil eden (شاه) şâh kelimesinin de paralar üzerinde rahatlıkla okunabilmesi, yukarıda belirttiğimiz hususlarla beraber bu paraların Selçuk-şâh'a âit olduğu şeklindeki görüşümüze desteklemektedir.

Bu paralardan en iyi şekilde bulunan iki tanesi şu şekilde okunmuştur :

³⁷		
Ön yüz		Arka yüz
Şiraz yıl (5)19		
شاه		رسول الله
لا اله الا		محمد
الله وحده	}	المسترشد بالله
لا شريك له	}	السلطان الاعظم
السلطان الا[عظم]		ابولحرث سنجر
[سلجق]		اتاك

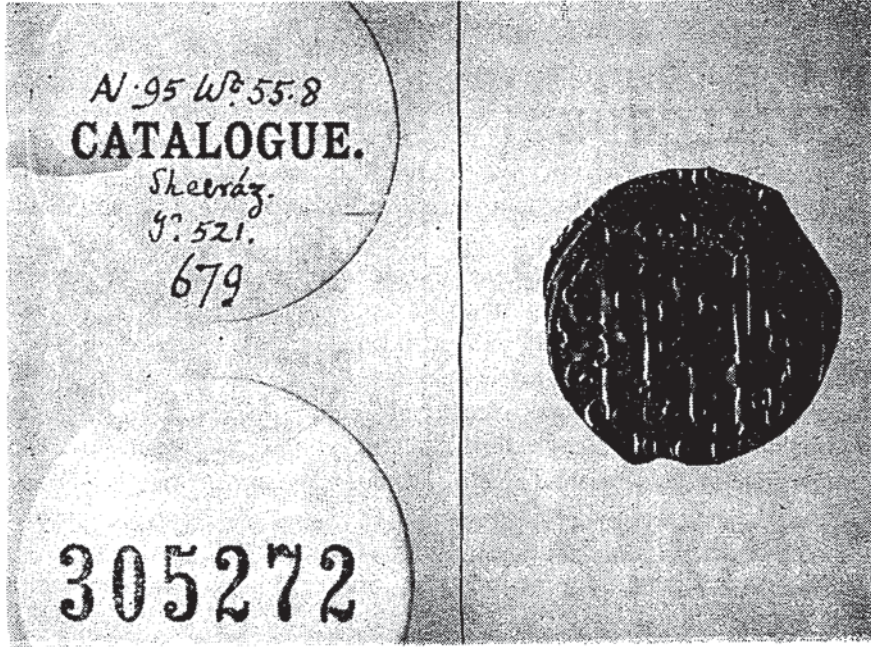
35 *Kitab tafzil el-etrâk 'alâ sâ'iri'l-ecnâd*, (nşr. Abbas Azzavî ve Türkçe tercüme Şerefeddin Yalçkaya) Belleten, IV, sayı 14-15, Ankara 1940. Esas metin, s. 49 ve tercüme s. 265. Ayrıca krş. Z.V. Togan. *Umumi Türk Tarihine giriş*, İstanbul 1970², s. 183.

36 bk. A. Caferoğlu, *Anadolu Ağızları Konson Değişmeleri*, Türk Dili Araştırmaları Yılığ Belleten, Ankara 1963, s. 30.

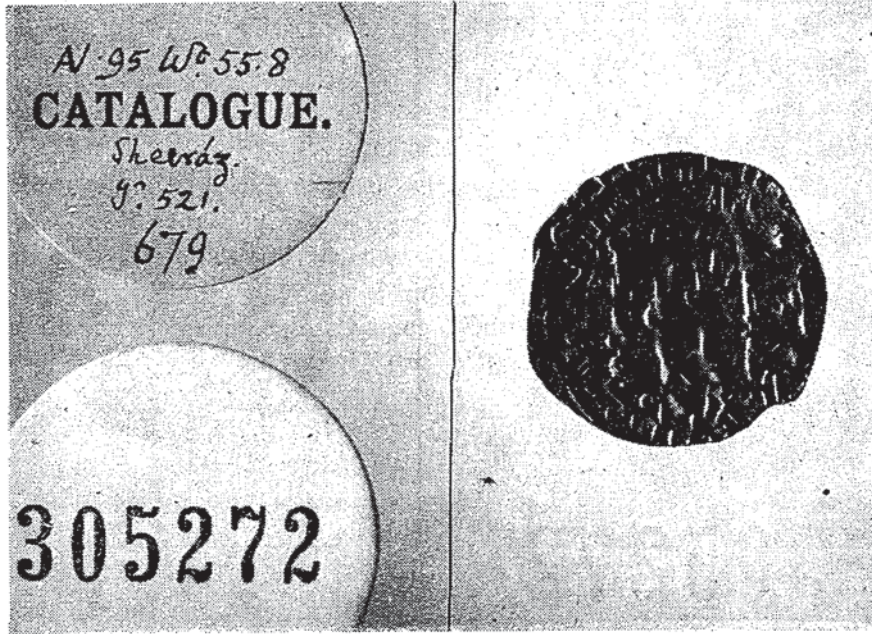
37 bk. Lane Poole, III, s. 241.

³⁸			
	Ön yüz		Arka yüz
	Şiraz yılı (5)17		رسول الله
	سلجق		محمد
بَارَكْ	لا اله الا	و محمد	ممنز الدنيا
	الله وحده		والدين
	لا شريك له		ومميت الدنيا
	المسترشد بالله		والدين
	شاه		

Selçuk-şâh'ın altın sikkelerinin ön yüzünde Halife el-Müsterşid'in arka yüzlerinde de hükümdar olarak Sultan Sencer'le ona tâbi Irak Selçuklu sultanı Mahmûd'un isim ve lakabları kayd edilmiştir. Ayrıca paralar üzerinde görülen «Melik ül-ümerâ» ve «atabeg» unvanları da ismi zikredilmediği halde Atabeg Karaca Sâkî'ye ait olmalıdır. Paralar'ın basıldığı yer ise Fars'ın merkezi Şiraz'dır.

Selçuk-şâh'in paralarından biri: Ön yüz: (Fotografda paranın katalog numarası 679 olarak görünmekte ise de, bu çekim sırasında yapılan bir yanlışlıktır, Lane Poole (III. s. 242)'un eserine göre numarası 677 olacaktır).

Selçuk-şâh'in paralarından biri Arka yüz.